

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2026.21.359731>

УДК 94(477)«1941/1944»:27-722.5

THEOLOGICAL SCHOOLS AND SPIRITUAL EDUCATION OF THE OCCUPIED POPULATION IN THE SOUTH-WESTERN LAND OF UKRAINE (1941–1944)

Mykola MykhailutsaDSc (History), Professor
Department of Social and
Humanities Odesa National
Maritime University,
34 Mechnykova St, Odesa, 65029,
Ukraine

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0003-4896-0580>E-mail: Michailuca@ukr.netCitation: Mykhailutsa, M. (2026), Theological schools and spiritual education of the occupied population in the South-Western land of Ukraine (1941–1944). *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 21, pp. 95–105.

Submitted: 20.03.2026.

Abstract

The aim of the article is to focus attention on the analysis of various source materials according to their archeographic origin, as well as the achievements of modern foreign and domestic historiography in the context of Romanian policy in the occupied southwestern Ukrainian lands during the Second World War, which entered the history of this period under the name “Transnistria”. **The scientific novelty** of the work lies in the isolation from the general processes of Romania's occupation policy of its religious segment of influence on the local population through the revival of theological education in the region, aimed at training priestly cadres and other representatives of the Orthodox clergy. Against the background of the general Romanianization orientation of the policy of the leaders of the Orthodox Mission in Transnistria, the variety of directions for the reproduction and replenishment of the canonical teaching corps for the higher and school education system introduced by the occupiers, and the provision of leaders for Christianization and catechization, primarily among student youth and school-age children, is shown. **Conclusions.** Compared with the considered state of affairs in the German-controlled occupied southern Ukrainian lands, where only short-term courses were allowed, the Romanian authorities, represented by the Governor of Transnistria G. Alexeanu and the heads of the Romanian Orthodox Mission (Archimandrite Iulii (Skriban), Metropolitan Vissarion (Puyu), Vicar Archbishop Antim (Nika), etc.), actively promoted the organization of full-fledged spiritual education, taking care of the education of future ministers of the Orthodox cult, of which there was a great shortage. During 1942–1943, two theological seminaries were opened, albeit with difficulties caused by wartime. In order to conduct admissions to the seminaries, a wide range of applicants was allowed, from deacons and psalmists to tenth-graders and school teachers who had experience in practical work. Short-term courses were created for school teachers and local clergy. At the same time, special attention was paid to the religious education of the population, in particular student youth and children. The teaching of the “Law of God” and the “Catechism” was introduced, as well as various educational activities of spiritual content in schools (Sabbath, Sunday, primary, secondary, etc.) and Odesa University. However, along with creating conditions for training and providing clergy for newly formed parishes and rebuilt churches, Romanians in Transnistria conducted Romanianization propaganda beneficial to their local church, often neglecting the national interests of the local population.

Keywords: World War II, occupation, Orthodox Church, Transnistria, Odesa, missionary work, clergy, archbishops, theological education, spiritual education, seminary, theological schools.

ТЕОЛОГІЧНІ ШКОЛИ ТА ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ ПІДОКУПАЦІЙНОГО НАСЕЛЕННЯ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ (1941–1944 рр.)

Микола Михайлуца

доктор історичних наук, професор
Кафедра соціальних та
гуманітарних дисциплін
Одеський національний морський
університет
вул. Мечникова, 34, м. Одеса,
65029, Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/000-0003-4896-0580>
E-mail: Michailuca@ukr.net

Цитування: Михайлуца М. Теологічні школи та духовне виховання підкупаційного населення в Південно-Західних землях України (1941–1944). *Чорноморська минувшина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2026. Вип. 21. С. 95–105.

Отримано: 15.03.2026 р.
1,0 д.а.

Анотація

Метою статті є зосередження уваги на аналізі різноманітних джерельних матеріалів за їхнім археографічним походженням, а також досягнень сучасної зарубіжної і вітчизняної історіографії у контексті румунської політики в окупованих південно-західних українських землях в роки Другої світової війни, які увійшли в історію цього періоду під назвою «Трансністрія». **Наукова новизна** доробку полягає у виокремленні із загальних процесів окупаційної політики Румунії саме її релігійного сегменту впливу на місцеве населення через відродження теологічної освіти в регіоні, спрямованої на підготовку священицьких кадрів та інших представників православного кліру. На фоні загальної румунізаторської спрямованості політики очільників Православної місії в Трансністрії показано розмаїття напрямків відтворення та поповнення законоучительського корпусу задля впроваджуваної окупантами вищої і шкільної системи освіти, забезпечення провідниками християнізації та катехізації перш за все серед студентської молоді та дітей шкільного віку. **Висновки.** Порівняно із розглянутим станом речей у підконтрольних німцям окупованих південноукраїнських землях, де дозволялися лише короткотермінові курси, румунська влада в особі губернатора Трансністрії Г. Алексяну та очільників Румунської православної місії (архімандрит Юлій (Скрібан), митрополит Віссаріон (Пую), вікарій архієпископ Антім (Ніка) та ін.) активно сприяла організації повноцінної духовної освіти, дбаючи про виховання майбутніх служителів православного культу, яких дуже бракувало. Упродовж 1942–1943 р. було відкрито, хоч і з труднощами викликаними воєнним часом, дві духовні семінарії – Дубоссарська та Одеська. З метою проведення наборів вступників до семінарій дозволявся допуск широкого спектру претендентів, від дияконів та псаломщиків до десятикласників та шкільних вчителів, які мали досвід практичної роботи. Створювалися короткотермінові курси для шкільних вчителів та місцевого кліру. Разом з тим, особлива увага приділялася релігійному вихованню населення, зокрема студентської молоді й дітей. Запроваджувалось викладання «Закону Божого» та «Катехісису», проведення різноманітних виховних заходів духовного змісту в шкільних закладах (суботніх, недільних, початкових, середніх тощо) та Одеському університеті. Однак, поряд зі створенням умов для підготовки й забезпечення кадрами духовенства новоутворених парафій та відбудованих церков, румуни в Трансністрії проводили вигідну їхній помісній церкві румунізаторську пропаганду, часто нехтуючи національними інтересами місцевого населення.

Ключові слова: Друга світова війна, окупація, Православна церква, Трансністрія, Одеса, місіонерство, духовенство, архієпископи, духовні училища, духовна освіта, семінарія, теологічні школи.

Дослідження церковно-релігійного життя в роки Другої світової війни загалом, і на півдні України, зокрема, у порівнянні з попередніми десятиліттями в історіографічному контексті певною мірою перебуває на стадії «затухання», «затінення» тощо, як зарубіжному, так і у вітчизняному форматах. Цілком зрозумілими є причини цього процесу, враховуючи перенесення дослідницьких нарацій і акцентів на війну сучасну, нав'язану українцям агресором зі сходу, в її гібридній і гарячій фазах, протистоянні історій, історичної пам'яті й ідеологій. Попри це, тема окупаційної політики союзників нацистської Німеччини, зокрема Румунії часів Антонеску, залишається ще невичерпною і відтак привабливою для дослідників, хоч і відбулися сутнісні зрушення впродовж 1990-х та перших десяти років ХХІ ст. Окремим науковим напрямком в історіографії війни 1939-1945 рр. лишається державно-релігійна політика протиборчих сторін, відродження християнського життя в межиріччі Дністра і Південного Бугу. Концептуалізації зазначеної проблеми досягли румунські дослідники: від початків, закладених в працях М. Пекураріу (M. Răcurariu) [23; 24; 25], Д. Ставаракє (Stavarache D.) та Г. Василєску (Vasilescu G.) [28, р. 48-53]. Значний внесок у висвітлення діяльності Румунської православної місії в Трансністрії здійснив А.-Н. Петку (A.-N. Petcu) [26, р. 287-309], який, зокрема, виокремив недоліки місії очолюваної Ю. Скрібаном, та опублікував щорічні звіти, в яких висвітлювалася заходи в організації духовної освіти. Окремі розділи наукових праць молдовських дослідників (А. Морару [22], Р. Соловей [27]) розкривають кількісні й сутнісні результати освітньо-виховної діяльності румунів в окупованому регіоні. Вельми важливим задля розуміння саме емоційного забарвлення місіонерської сутності, ролі кліру, яке відряджалось з Бессарабії румунським патріархатом з місією катехізації населення за Дністром, виокремлюємо археографічне видання, підготовлене церковним істориком Дж. Єнаке (G. Enache) [21].

Серед вітчизняних праць, присвячених проблемам теологічної освіти й різноманітним шкільним заходам РПМ в Трансністрії, окрім наших праць [12; 13; 14; 15] у цій царині, мало хто ґрунтовно долучився. Хоча, одеські дослідники В. Крикун [8, с. 97-102], С. Боган [1, с. 101-108], О. Осипенко [19] дотично й студіювали у соціально-освітньому розрізі розвитку початкової освіти в Задністрянщині періоду румунської окупації.

Наразі, враховуючи сегментарну досліджуваність обраної теми і, що дуже важливо, наявність в нашому розпорядженні значного пласту різноманітних джерельних матеріалів з архівосховищ півдня України (ДАОО, ДАМО) та Вінницької області (ДАВО), переважно румуномовних документів окупаційного походження, а також використовуючи досягнення наших колег, представників сучасної зарубіжної і вітчизняної історіографії, маємо на меті заглибитись у контекст румунської політики в окупованих південно-західних українських землях в роки Другої світової війни, через висвітлення організації теологічної освіти та духовне виховання.

Концентруючи свої зусилля суто на місіонерсько-пропагандистських завданнях, Румунська православна церква в особі патріарха Никодима та керівників Румунської православної місії в Трансністрії (далі – місія, РПМ) не останню роль відводили організації богословської освіти, налагодженню духовного виховання у церквах, школах та релігійній пропаганді у пресі, на радіо тощо. Однак, відродження церковного життя, релігійних практик тощо розпочалося восени 1941 р. з дуже великими труднощами. Окрім низки причин, які були викликані воєнними діями, безладом, економічними проблемами, зміною влад та ін., існували й суто церковні: атеїзовані маси населення, репресоване духовенство, зруйновані культові споруди, закриті духовні навчальні заклади (семінарії та академії) тощо.

Проте з початком війни і вже в умовах безпосередньої окупації румунами Півдня України, серед населення збільшується побожність, тяжіння до церкви та до святих писань. Виникає значний дефіцит у носіях духовних знань, грамотних і освічених церковнослужителях, які б могли задовольняти релігійні потреби віруючих громад. Попри труднощі, все ж досить динамічно розвивався процес відродження християнських культових

святинь, що також актуалізувало потребу у великій кількості священнослужителів та церковних кліриків.

Серед перших кроків, які здійснювала місія очолювана спершу архімандритом Юлієм (Скрібаном), було поповнення священницьких кадрів шляхом залучення кліриків з Румунії та Бессарабії завдяки короткотерміновим відрядженням до новоокупованих територій. Власне, такі заходи, хоч і тимчасово (переважно впродовж шести місяців) окормлювали парафії та мирян, все ж не дали бажаного результату через низку причин, зокрема й через шалену румунізацію релігійного життя місцевого населення, факти корупції та зловживання відрядженими кліриками [13, с. 132, 134-135] тощо.

Згодом, після зміни керівництва РПМ в Трансністрії восени 1942 р. рішенням митрополита Віссаріона (Пуя) була створена спеціальна комісія, яка надавала право священнодійства колишнім служителям культу, які за сталінського богоборництва й утисків відійшли від служіння. Невідкладною роботою місії стала організація теологічної освіти, що мало забезпечити в межах Трансністрії місцеві парафії православним кліром, підвладним румунському екзархату та вихованими ревними провідниками його політики.

Різноманітні способи, які на початках використовувала місія, наприклад, відрядження з Румунії, з Бессарабської та Кишинівської єпархій тимчасових місіонерів на кілька місяців, не виправдали надій. Найголовніша біда – вони не володіли релігійною ситуацією, не знали на місіонерській справі, не володіли місцевими мовами, як, власне, й не знали на етнопонаціональній специфіці регіону. До того ж, використання старих дореволюційних та радянізованих священницьких кадрів не вирішувало проблеми. У більшості ж надісланих місіонерів також бракувало глибокої довіри до місцевого люду. Траплялися випадки як, до прикладу, зі священником Олексієм Лупаносом, який із української парафії с. Михайлівка, що в Південній Бессарабії, був направлений місіонером до Очакова, де служив українській громаді з червня 1942 р. до березня 1943 р., але згодом повернувся до свого приходу [21, р. 209].

31 грудня 1941 р. архімандрит Юлій (Скрібан), звітуючи перед патріархом Никодимом, зазначав: «Загальна кількість священників, задіяних в Трансністрії, із мирського кліру і з монахів (набраних із Румунії і з місцевих), нараховує 84. Цього, звичайно, дуже мало, порівняно з тим, скільки повинно бути. Перед більшовицькою революцією в Трансністрії у двох єпархіях було 2 тисячі священників. Ми були б раді мати хоча б чверть від цієї кількості, за умови, що священники будуть пасторами, сповненими духу самопожертви, рівної апостольській» [29, р. 27]. Задля цього, керівництву РПМ спершу потрібно було виконати, принаймні, два головних завдання: перше – підготувати молоду генерацію священнослужителів через заснування теологічних факультетів, семінарій, духовних шкіл тощо, і друге – поставити релігійне виховання молоді в «актуальну і загальнонародну площину». Особливої уваги з боку церковної ієрархії в Трансністрії, враховуючи суспільну стратифікацію губернаторства, набувала робота з молоддю та дітьми як у великих містах, так і в повітах губернаторства.

Перший шеф РПМ в Трансністрії архімандрит Скрібан був переконаний, що саме теологічні школи мали готувати елітних священнослужителів не тільки для Трансністрії, але й для всієї України [29, р. 28]. За планами місії, навесні 1942 р. у провінції передбачалося відкрити дві духовні семінарії – у Дубоссарах та Одесі. Однак через фінансові труднощі ці плани неодноразово коригували, а відкриття семінарії у Дубоссарах навіть було перенесено на осінь. Така ж доля спіткала й Одеську духовну семінарію. Разом з тим, у своїй румунізаторській спрямованості маршал І. Антонеску допускав певні мовні послаблення. Розуміючи, що мова є інструментом проникнення в душі православних, але заради термінової підготовки священників для румунізації населення Трансністрії, Антонеску навіть схилився до переведення навчання на факультеті теології в Чернівецькому університеті російською і українською мовами [27, р. 116].

У березні 1942 р. в Одесі, вперше за 25 років, за ініціативи протопопа Одеси о. Андрія Нікова, відбувся церковний конгрес. Головував на ньому доктор богослов'я, митрофорний архімандрит Юлій (Скрібан). У конгресі брали участь 180 представників релігійної громадськості Трансністрії. Румуни, з огляду на своє місіонерство, надавали цій події великого значення, транслюючи засідання у неділю, 25 березня 1942 р. на радіо «Молдаванка». Серед питань організаційно-адміністративних та суто релігійних, дискутувалися проблеми заснування релігійної газети та участі священників у роботі курсів, організованих на теологічному факультеті в Одесі [16]. 7 травня 1942 р. у Тирасполі відбувся Перший з'їзд благочинних міст і містечок Трансністрії, безпосереднє керівництво ним здійснював також очільник місії. У матеріалах з'їзду констатувалося, що за 6 місяців, з часу організації місії, тільки в Одесі було відкрито 20 православних храмів, розпочали свою роботу курси для викладачів «Закону Божого» в середніх навчальних закладах та викладався курс лекцій з богослов'я для студентів університету [17]. Форум благочинних визначив перспективні плани в царині богословської освіти в Трансністрії. Передбачалося відкриття пастирських курсів для осіб, які отримали богословську освіту за радянських часів та бажали долучитися до служіння Румунській православної церкви. Планувалося відкрити духовні училища в Дубоссарах, Тульчині та Одесі. В Одесі мали відкрити семінарію, починаючи з 5 класу та дворічні богословські курси для тих, хто мав середню освіту. Значна увага приділялася покращенню викладання «Катехісису» і «Закону Божого» для учнів нижчих та середніх навчальних закладів.

Спершу на Задністрянщині була відкрита Дубоссарська семінарія, яка згодом отримала ім'я Петра Могили. Саме в густонаселеному молдаванами повіті набагато легше було набирати до семінарії прорумунськи налаштованих юнаків, які б втілювали в духовній царині румунізаторську політику генерала-кондукатора І. Антонеску та прихильного до нього патріарха Никодима. Відтак, очолювана професором з Бухаресту, священником Григорієм Христеску восьмикласна семінарія у Дубоссарах, виділялася румунофільськими традиціями. Усі богословські предмети семінаристи студіювали виключно румунською мовою. Задля того, щоби у майбутньому забезпечити семінарію підготовленими вступниками за ініціативи префекта Дубоссарського повіту О. Батку (свою ініціативу він виклав у листі на ім'я митрополита від 18 серпня 1943 р.) пропонувалося заснувати місцевий ліцей-інтернат на 170 вихованців [7, арк. 229]. Місія, разом з відповідними органами влади губернаторства, на облаштування духовного навчального закладу і капітальний ремонт будівлі виділила влітку 1943 р. з губернаторського і приватного фондів 280 тис. RKKS [7, арк. 230]. Всього асигнування становили 601788 RKKS, до того ж 82 семінаристам було призначено персональні стипендії у розмірі 1100 RKKS [27, р. 119].

Не останнє місце серед проблем, спрямованих на поширення православного віровчення та забезпечення духовними пастирями столиці Трансністрії – Одеси й інших поселень на південних теренах, займало питання про прискорення відкриття Одеської духовної семінарії. Призначення митрополита Віссаріона шефом місії одразу прискорило справу. До того ж, у цьому питанні активну роль зіграла преса, яка стимулювала формування громадської думки. Газета «Молва» від 3 грудня 1942 р. вперше підняла його на своїх шпальтах, а наприкінці місяця вона ж стверджувала: «У середніх числах січня (йдеться про 1943 р. – М. М.) в Одесі буде відкрито духовну семінарію з місіонерським дворічним курсом навчання».

З благословення митрополита, на посаду ректора семінарії передбачалося призначити протоієрея Михаїла (Гросу), колишнього благочинного Балтського повіту. Від 1 січня 1943 р. оголошувався набір на 100 вакантних місць. Правом на вступ до семінарії користувалися особи, які мали середню освіту (10 класів), а також диякони, псаломщики та шкільні вчителі, які мали досвід практичної роботи. Всім семінаристам пропонувалось користування безкоштовним житлом (гуртожитком), харчуванням та навчанням [11]. Проте, швидкої реалізації планів не відбулося: відкриття семінарії затрималося до 1 лютого, а потім й до 1

березня 1943 р. Митрополит Віссаріон з цього приводу, розіслав по всій єпархії своє архіпастирське звернення, а окупаційна преса вміщувала на своїх шпальтах умови вступу до семінарії, заохочуючи безкоштовним навчанням і повним пансіоном [9]. Вступникам до семінарії необхідно було подати відповідні документи: акт про народження та хрещення, свідоцтво про освіту, про національність, а також рекомендації від громади або настоятеля парафіяльної церкви про діяльність людини, яка бажала здобувати духовну освіту.

На відміну від румуномовної семінарії в Дубоссарах, в Одеській семінарії навчання відбувалося російською мовою впродовж подальших двох років окупації. Ректором став колишній очільник Ізмаїльської духовної семінарії протоієрей Феодосій Богач [26, р. 297, 305-306]. За його старань у рік відкриття семінарії було підготовлено першу групу претендентів у священники. Першими випускниками були диякони, псаломщики та сільські вчителі, а також ті, хто володів відповідною релігійною грамотністю, хто потерпав від комуністичних утисків і, через багаторічні страждання за віру, зберіг бажання віддано служити церкві Божій та вірянам.

Результат діяльності семінарій хоч і простежувався «ледве-ледве на перших порах, – як зазначав у річному рапорті у 1943 р. митрополит Віссаріон, – все ж, з часом, був досить вагомим». Якщо на початках румунської окупації в Трансністрії на два мільйони населення було лише 23 священники, то станом на 1 листопада 1943 р. їх було вже 617 [26, р. 297, 305-306]. Загалом Румунською православною місією було залучено 890 священників [27, р. 114], з яких 265 – були місіонерами з Румунії [27, р. 119]. Більшу частину православного кліру, необхідного для задоволення релігійних потреб побожного населення, було підготовлено в семінаріях, куди, як правило, потрапляли представники місцевого населення. Хоч вони й піддавалися румунізації, однак залишалися носіями української, російської, болгарської, молдавської та інших культур.

Значної уваги румунська церковна адміністрація надавала пропаганді православ'я через налагодження духовної освіти населення, особливо шкільної та студентської молоді. Моніторинг релігійності населення наприкінці 1941 р. – початку 1942 р., за словами архімандрита А. Ніки, який опирався на висновки протоієрея повіту Березівка, показав, що «Молодь дуже далека від проблем віри. Однак, частина її має бажання вивчити молитви і пізнати віру. Вона хоче читати релігійну літературу, в якій спростовуються комуністичні теорії. Якщо ці духовні вимоги молоді будуть вчасно задоволені, то можна вважати, що у нас з'явиться нове покоління християн, таких, як їхні батьки» [29, р. 52-53].

Згодом митрополит Віссаріон, підкреслюючи свої повноваження шефа місії, звертав увагу на необхідність продовження «духовного перетворення мирян через церкву і школу» [26, р. 297]. Саме початкова школа, на його думку, мала стати осередком цього перетворення. Інформація, яка йшла від кліру, свідчила, що у початковій школі, де навчалися затеїзовані діти віком до 14 років, «спостерігалася дивна і вражаюча швидкість, завдяки якій діти оволодівають духовними знаннями та релігійною історією». Діти ж юнацького віку, відірвані від впливу батьків, «не пізнавши рятівного християнського духу, були глибоко заражені комуністичною скверною атеїста» [26, р. 304]. Саме з цієї причини, місія усю увагу й спрямовувала на організацію викладання релігії у школі, виділяючи по два уроки на тиждень у початкових класах [2, арк. 29], а також через виховання, настанови, організацію релігійних хорів та проведення шкільних свят тощо.

У лютому 1942 р. місією було організовано школи для викладачів «Катехізису» в Тирасполі, Голті та Овідіюполі. Програма цих шкіл передбачала «читання релігійних лекцій для євангелізації і повернення до християнства шкільної та позашкільної молоді» [16]. Часто у цих школах викладали священники, університетські викладачі, досвідчені вчителі та світські місіонери. Так, у Гросуловці, отець Олександр організував школу для дітей початкових класів, а в Тирасполі ініціатором заснування катехізисної школи став «досвідчений наставник молоді» М. Пугачов, який проводив публічні лекції упродовж двох годин на тиждень [29, р. 53]. У січні 1942 р. у м. Тульчин, місіонерським священником з Хотина отцем

Кукульським, були організовані курси «Катехізису», які працювали щонеділі та на всі церковні свята [29, р. 58]. До читання лекцій для молоді запрошувалися викладачі з вищою богословською освітою (навіть із Києва) та місцеві священики, які розглядали питання утворення світу, виникнення і призначення людини, існування душі, почуття релігійності в музиці, святих таїнств, реформи календаря тощо. У Могилівському повіті протоіерей С. Василович і священик Б. Цуркан у початковій школі містечка організували церковний хор, а місіонер із Жмеринки отець Андрій провів окремий педагогічний цикл, який увібрав 12 лекцій для майбутніх викладачів «Катехізису». Розпочалися лекції 28 лютого 1942 р. з дискусії про необхідність релігії у школі і тривали на різні релігійні теми цілий рік. Постійно на лекціях були присутніми біля 40 вчителів [29, р. 61]. Іноді деякі школи, за ініціативи прорумунськи налаштованого місцевого керівництва й вчителів, «прикріплювалися» до розташованих поряд з ними православних храмів. Таким чином, церкви при школах являли собою провідників християнської культури й моральності. Наприклад, в Одесі учні школи № 14 відвідували церкву св. Марії Магдалини, учні медичного ліцею і школи № 23 були прихожанами храму св. Покрови Пресвятої Богородиці (вул. Княжа, 10) [10]. Більшість дітей одеських шкіл № 6 та № 31 також відвідували парафіяльні храми. У цьому напрямку шкільний відділ Дирекції культури муніципалітету м. Одеса вказував на неприпустимість байдужого ставлення до християнського виховання школярів.

Між тим, пасивний спротив процесу християнізації шкільної освіти, яку напористо проводила місія, чинили атеїстично налаштовані вчителі (переважно молоді), які іноді зривали заходи, організовані духовенством. У відповідь на те святі отці-протоіереї зверталися до шкільної інспекції та жандармів про вживання необхідних заходів, ініціювали звільнення з роботи вчителів-атеїстів, закликали до тіснішої співпраці з церковними установами. Такі приклади були непоодинокими у Ананьєві, Балті та інших регіонах, де, зокрема, багато було сектантів.

Попри явні зрушення у шкільництві за румунської окупації, все ж старі догматичні методи, носіями яких були румунські та місцеві місіонери, що мали дореволюційну теологічну освіту, заважали загальній справі катехізації населення. Саме цей чинник призводив до превалювання старих методик, основаних переважно на зазубрюванні розділів «Біблії» та «Катехізису» малозрозумілою дітям румунською і церковнослов'янською мовами. Це тільки відштовхувало їх від релігії.

Не лишалися поза увагою румунів і вищі навчальні заклади, зокрема Одеський університет, який був під патронатом РПМ і на думку митрополита Віссаріона мав бути «очищений від зараження комунізмом» [26, р. 304]. Викладачі започаткованої в університеті кафедри теології, яку упродовж 1942 р. очолював сам архімандрит Юлій (Скрібан), читали лекції на усіх факультетах та спеціальностях. Особливою популярністю серед студентів користувалися лекційні курси: «Віра і релігія» (Юлія Скрібана) та «Зразки формування релігійної концепції» (Георге Харгела) та ін.

Значну роль у пропаганді церковного вчення і виховання релігійних почуттів на лівобережжі Дністра відіграла університетська професура та відомі теологи, що приїздили безпосередньо з Румунії. Саме вони протегували ідеологію румунського місіонерства в університетських аудиторіях, у шкільних класах серед старшокласників та на курсах вчителів, серед робітників та службовців. Адміністрація місії виділяла великі кошти на зазначену справу, про що свідчать економічні звіти РПМ за 1942-1943 рр., а також відомості на видачу грошових винагород відрядженим лекторам-місіонерам за прочитані лекції [4; 5; 6; 7; 12]. Так, у жовтні 1943 р. за активну співпрацю з редакціями християнських журналів, публікацію в газетах статей на різноманітні морально-релігійні теми, читання лекцій на курсах та в університеті місія преміювала групу інтелігентів – професорів А. Балясного, П. Корчинського, І. Яблоновського, письменників і вчителів М. Бялковського, Т. Мельникова та М. Чистякова. Безпосередньо із бюджетного фонду за артикулом «Propagandă religioasă» було виділено суму заохочення у розмірі 3500 RKKK [6, арк. 18].

За підтримки місії та активної колаборації професури у стислий термін був відбудований університетських храм, який до того ж швидко наповнювався іконами, культовими речами, посудом та всім необхідним для богослужіння. Університетська церква стала найкращою в Одесі, завжди виділялася наповненістю студентами й побожними інтелектуалами. Опіраючись переважно на 300 студентів-молдаван, які становили лише п'яту частину всього університетського студентського товариства, місія так і не змогла подолати свою румунізаторську сутність, хоча більшість університетського студентства становили саме українці.

Архімандрит Юлій (Скрібан), розуміючи, що підготовка «дійсних трудівників Церкви» вимагає значного часу, активно сприяв впровадженню короткострокових пастирських курсів. Зокрема, в Одесі впродовж літа 1942 р. працювали пастирські курси за богословською програмою духовної семінарії [18]. Від червня до серпня 1943 р. в масштабах всього губернаторства були організовані курси для вчителів релігії, співів та румунської мови, загальною кількістю слухачів у понад 200 осіб, які прослухали лекції 76 досвідчених священників [26, р. 305]. Серед цих священнослужителів був і парох с. Главани Кілійського повіту Яків Лозановський, який будучи направленим з Бессарабії до Трансністрії прочитав для дітей і вчителів початкових та середніх шкіл у десяти селах низку лекцій на тему «Закон Божий» [21, р. 158]. Місія, через необхідність «духовного труда в ім'я Христа», намагалася таким чином довести вчителям значення віри і релігійного виховання.

При благочинні м. Голти, з метою задоволення релігійних потреб православного населення повіту, на початку 1943 р. відкрилися короткострокові курси з підготовки православних священнослужителів, псаломщиків та «катехізерів». За навчальними планами на програму підготовки священників протягом 4-х місяців виділялося разом 816 годин, на підготовку псаломщиків – 2-місячні курси (432 години) і для 3-місячної підготовки шкільних викладачів «Закону Божого» виділялося 660 годин [3, арк. 57]. Програми курсів подавали перелік предметів, якими передбачалося оволодіти майбутнім кадрам православної церкви: Святе письмо, Старий та Новий заповіт, елементи догматики і моральності богослужіння, теоретична і практична літургіка, викриття сектантства, церковнослов'янська мова, церковний спів тощо. Окремого смислу набувало вивчення не тільки біблейської та церковної, а й румунської історії.

Вимоги до кандидатів у священники були доволі прийнятними – необхідно було лише мати освіту не нижче духовного училища, церковно-учительської школи або, на крайній випадок, двокласної школи. Для кандидатів у псаломщики визначався освітній ценз: не менше 3-х класів середньої школи старого типу, а для «катехізерів» – не нижче закінченої середньої школи. На курси приймалися також і кандидати з радянською середньою або вищою освітою, щоправда зі складанням особливого іспиту з релігійних предметів та за умови надання релігійною громадою позитивного рекомендаційного посвідчення. Однак, усього цього було замало для присвячення свого життя служінню Церкві. У зверненні до претендентів зазначалося: «Від усіх без винятку вимагається відверте ставлення до релігії, віра в Бога, любов до ближнього і гаряче бажання послужити святій православній церкві. За умови відсутності цього – освіта, навіть і вища, втрачає свою цінність, а за наявності віри – зітруться й недоліки освіти» [3, арк. 60].

Отже, порівняно із розглянутим станом речей у підконтрольних німцям окупованих південноукраїнських землях, де дозволялися лише короткотермінові курси, румунська влада в особі губернатора Трансністрії Г. Алексяну та очільників Румунської православної місії (архімандрит Юлій (Скрібан), митрополит Віссаріон (Пую), вікарій місії архієпископ Антім (Ніка) та ін.) активно сприяла організації повноцінної духовної освіти, дбаючи про виховання майбутніх служителів православного культу, яких дуже бракувало. Упродовж 1942-1943 р. було відкрито, хоч і з труднощами викликаними воєнним часом, дві духовні семінарії – Дубоссарська та Одеська. З метою проведення наборів вступників до семінарій дозволявся допуск широкого спектру претендентів, від дияконів та псаломщиків до

десятикласників та шкільних вчителів, які мали досвід практичної роботи. Створювалися короткотермінові курси для шкільних вчителів та місцевого кліру. Разом з тим, особлива увага приділялася релігійному вихованню населення, зокрема студентської молоді й дітей. Запроваджувалось викладання «Закону Божого» та «Катехізису», проведення різноманітних виховних заходів духовного змісту в шкільних закладах (суботніх, недільних, початкових, середніх тощо) та Одеському університеті. Однак, поряд зі створенням умов для підготовки й забезпечення кадрами духовенства новоутворених парафій та відбудованих церков, румуни в Трансністрії проводили вигідну їхній помісній церкві румунізаторську пропаганду, часто нехтуючи національними інтересами місцевого населення.

Джерела та література:

1. Боган С. Початкова освіта в окупованій румунськими загарбниками Південній Україні у 1941-1944 рр. *Південний захід. Одесика: історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 28. Одеса: Друкарський дім, 2011. Вип. 11. С. 101-108.
2. Державний архів Вінницької області (Україна). Ф. Р-2988. Оп. 1. Спр. 13. 33 арк.
3. Державний архів Миколаївської області (Україна). Ф. Р-2704. Оп. 1. Спр. 2.
4. Державний архів Одеської області (Україна) (далі – ДАОО). Ф. Р-2270 сч. Оп. 1с. Спр. 3. 6 арк.
5. ДАОО. Ф. Р-2270 сч. Оп. 1с. Спр. 5. 28 арк.
6. ДАОО. Ф. Р-2270 сч. Оп. 1. Спр. 7. 24 арк.
7. ДАОО. Ф. Р-2270 сч. Оп. 1с. Спр. 12. 414 арк.
8. Крикун В. Освіта в період румунської окупації в Одесі в 1941-1944 роках. *Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія*. Одеса : Астропринт, 2006. Вип.6. С. 97-102.
9. Молва. 1942. 14 января.
10. Молва. 1942. 17 декабря.
11. Молва. 1942. 30 декабря.
12. Михайлуца М.І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.). Одеса: Optimum”, 2006. 237 с.
13. Михайлуца М.І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). Одеса : Вид-во «ВМВ», 2008. 392 с.
14. Михайлуца М. Православне життя в Одесі: від революції до сталінського одержавлення (1917-1945). Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 388 с.
15. Михайлуца М. Маловідома історія Одеської семінарії доби війни (1941-1945 рр.). *Південний захід. Одесика: історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 28. Одеса: Друкарський дім, 2020. С. 67-75.
16. Одесса. 1942. 24 марта.
17. Одесса. 1942. 12 мая.
18. Одесса. 1942. 17 мая.
19. Осипенко О. Сільське населення та «трудові громади» Півдня України в губернаторстві «Трансністрія» 1941-1944 рр.: соціально-історичний аспект : монографія / Олександр Осипенко; відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2021. 180 с.
20. Dallin A.I. Odessa, 1941-1944: A Case study of Soviet Territory under foreign rule. California, Santa Monica: The Rand Corporation, 1957 (1998). 296 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Odessa_1941_1944.html?id=JkuBAAAIAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 16.01.2026).
21. Mărturisiri inaintea marii incercări: Conferințele preoțești din Episcopia Cetății Albe-Ismail (iulie 1944) / ed.: G. Enache, V.M. Iordan, A.M. Savin et al. Chișinău: S.n., 2018. 448 p.
22. Moraru A. Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. 1812-1993. Chișinău : Epigraf, 1995. 403 p.
23. Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Romane. Vol. 3. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.

24. Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Galati, 1996. 388 p.
25. Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Vol. 3. București, 1997. 482 p.
26. Petcu A.N. 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria. *Studii și materiale de istorie contemporană* [Inst. de istorie "Nicolae Iorga"; Serie nouă]. Vol. 1. 2002. P. 287-309.
27. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 aug. 1941 – 29 ian. 1944. Iași, 2004. 238 p.
28. Stavarache D., Vasilescu G. Misiunea bisericească Româna in Transnistria (1941-1944). *In Document, buletenul arhivelor Militare Române*. An. 1. Nr. 2/31998. P.48-53.
29. *Transnistria creștina*. București. 1943. Nr. 8. 67 p.

References:

1. Bohan S. (2011). Pochatkova osvita v okupovanii rumunskymy zaharbnykamy Pivdennii Ukraini u 1941-1944 rr. *Pivdennyyi zakhid. Odesyka: istoryko-kraieznavchyyi naukovyyi almanakh*. Vyp. 28. Odesa: Drukarskyi dim, Vyp. 11. S. 101-108. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (Ukraina) [State Archive of Vinnytsia Region]. F. R-2988. Op. 1. Spr. 13. 33 ark. [in Romanian].
3. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti (Ukraina) [State Archive of Mykolaiv Region]. F. R-2704. Op. 1. Spr. 2. (bez numer. ark.). [in Romanian].
4. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (Ukraina) (as follows – DAOO) [State Archive of Odesa Region]. F. R-2270 sch., Op. 1s. Spr. 3. 6 ark. [in Romanian].
5. DAOO. F. R-2270 sch., op. 1s., Spr. 5. 28 ark. [in Romanian].
6. DAOO. F. R-2270 sch. Op. 1. Spr. 7. 24 ark. [in Romanian].
7. DAOO. F. R-2270 sch., op. 1s., spr. 12. 414 ark. [in Romanian].
8. Krykun V. Osvita v period rumunskoi okupatsii v Odesi v 1941-1944 rokakh. *Intelihentsiia i vlada. Hromadsko-politychnyyi naukovyyi zbirnyk. Serii: Istoriiia*. Odesa : Astroprynt, 2006. Vyp.6. S. 97-102. [in Ukrainian].
9. *Molva*. 1942. 14 yanvaria. [in Russian].
10. *Molva*. 1942. 17 dekabria. [in Russian].
11. *Molva*. 1942. 30 dekabria. [in Russian].
12. Mykhailutsa M.I. (2006). Relihiina polityka rumunskoi okupatsiinoi vlady v Pivdennii Bessarabii i Transnistrii (kinets 1930-1944 rr.). Odesa: «Optimum». [in Ukrainian].
13. Mykhailutsa M.I. (2008). Pravoslavna tserkva na Pivdni Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny (1939-1945). Odesa : Vyd-vo «VMV». [in Ukrainian].
14. Mykhailutsa M. (2019). Pravoslavne zhyttia v Odesi: vid revoliutsii do stalinskoho oderzhavlennia (1917-1945). Kherson: OLDI-PLIuS. [in Ukrainian].
15. Mykhailutsa M. (2020). Malovidoma istoriia Odeskoi seminarii doby viiny (1941-1945 rr.). *Pivdennyyi zakhid. Odesyka: istoryko-kraieznavchyyi naukovyyi almanakh*. Vyp. 28. Odesa: Drukarskyi dim. S. 67-75. [in Ukrainian].
16. *Odessa*. 1942. 24 marta. [in Russian].
17. *Odessa*. 1942. 12 maia. [in Russian].
18. *Odessa*. 1942. 17 maia. [in Russian].
19. Osypenko O. (2021). Silske naseleattia ta «trudovi hromady» Pivdnia Ukrainy v hubernatorstvi «Transnistriia» 1941-1944 rr.: sotsialno-istorychnyyi aspekt : monohrafiia / vidp. red. M.I. Mykhailutsa. Odesa: FOP Bondarenko M.O. [in Ukrainian].
20. Dallin Al. (1957, 1998). *Odessa, 1941-1944: A Case study of Soviet Territory under foreign rule*. California, Santa Monica: The Rand Corporation. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Odessa_1941_1944.html?id=JkuBAAAAIAAJ&redir_esc=y (Accessed: 16 January 2026).
21. Mărturisiri inaintea marii incercări: Conferințele preoțești din Episcopia Cetății Albe-Ismael (iulie 1944) / ed.: G. Enache, V.M. Iordan, A.M. Savin et al. (2018). Chișinău: S.n.
22. Moraru A. (1995). *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. 1812-1993*. Chișinău : Epigraf.

23. Pâcurariu M. (1981). *Istoria Bisericii Ortodoxe Romane*. Vol. 3. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.
24. Pâcurariu M. (1996). *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Galati.
25. Pâcurariu M. (1997). *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Vol. 3. București.
26. Petcu A.N. (2002). 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria. *Studii și materiale de istorie contemporană* [Inst. de istorie «Nicolae Iorga» ; Serie nouă]. Vol. 1. P. 287-309.
27. Solovei R. (2004). Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 auğ. 1941 – 29 ian. 1944. Iași.
28. Stavarache D., Vasilescu G. (1998). Misiunea bisericească Româna in Transnistria (1941-1944). *In Document, buletenul arhivelor Militare Române*. An. 1. Nr. 2/3. P. 48-53.
29. *Transnistria creștina*. București. (1943). Nr. 8. 67 p.